

Benyóvszky Krisztián

Az elbeszélt metafora

I.

Előadásom a trópuselmélet és az elbeszéléselemélet határmezsgyéjén mozog majd. A metafora és a szépirodalmi narráció lehetséges kapcsolódási pontjairól kívánok áttekintést adni. Elsősorban az érdekel, milyen feltételek mellett beszélhetünk *metaforikus narrációról*, mit értünk *metaforikus történetképzés* vagy *metaforikus cselekményszerkezet* fogalma alatt. Nem foglalkozom a metafora egyes típusaival, grammatikai kifejezőeszközeivel, és stilisztikai, retorikai vagy szemiotikai szempontú megközelítéseinek áttekintésébe sem bocsátkozom. A metaforakutatás ezen eredményei csak annyiban érdekelnek, amennyiben megvilágítják a vizsgált trópus és az irodalmi elbeszélés kapcsolatát.

II.

Célszerű onnan indítani a gondolatmenetet, ahonnan a témával foglalkozó tanulmányok is indítani szokták: Roman Jakobsonnak a metafora és metonímia természetére és kapcsolatára vonatkozó meglátásaival. Mivel egy jól ismert és gyakran idézett koncepcióról van szó, elegendő csupán azt kiemelni belőle, amire most leginkább szükségünk van. Nevezetesen azt, hogy az orosz nyelvész és irodalomtudós kitérítette a retorikából ismert két fogalom jelentéskörét, s a metaforát és a metonímiát műnemi-műfaji, irányzati, sőt művészetközi különbségek leírására és modellálására is felhasználta. A hasonlósági viszonyokon alapuló metaforát a lírával, az érintkezésen alapuló metonímiát pedig az epikával kapcsolta össze. Az előbbi a szelekció, az utóbbi pedig a kombináció tengelye mentén végrehajtott nyelvi művelet (s az azt irányító mentális folyamat) eredménye. Egy szöveg műfaji jellegét alapvetően nem a két trópus valamelyikének gyakoriságától tette függővé. A metaforikusságot és metonimikusságot a lírai és az epikai művek olyan *formaszervező elvek*ként fogta fel, melyek a szöveg különböző szintjein juthatnak érvényre. A metafora-metonímia fogalmi oppozíció természetesen nem fedi le e két műnemhez tartozó műfaji változatok teljes körét, s ezért nem tekinthető kimerítő magyarázatnak a lírai és epikai szövegformálás közti különbségeket illetően. Rámutat viszont azok *domináns, jellegadó* vonására. A hagyományos epika sem nélkülözi a metaforákat, s a lírában is felfedezhetők a metonimikus szerveződés sajátosságai. Nem beszélve az olyan szinkretikus műfajokról, mint a lírizált próza, a verses epika vagy a prózavers, ahol egyaránt érvényre jut (ha az egyes esetekben nem is egyforma mértékben és egyforma módon) mindkét törekvés.

Míg Jakobson a szétválasztásra és a szembeállításra, azaz a konfrontatív jellemzésre fektette a hangsúlyt (miközben persze számolt az átmenetekkel¹), addig a két trópus kapcsolatát és szövegbeli működését vizsgáló későbbi tanulmányokban már inkább a kölcsönhatás és az egymásrautaltság szempontja került előtérbe. Ebben a strukturalizmus és a dekonstrukció elméleti keretében egyaránt művelt retorikai indíttatású prózaelemzés játszott kezdeményező szerepet. A metafora és a metonímia textuális összjátékára vonatkozó felismerések irodalmi apropóját Marcel Proust regényciklusának újraolvasása szolgáltatta. Gérard Genette azt vizsgálta a francia regényíró művében, „hogyan hatnak az érintkezésen alapuló kapcsolatok a metaforikus viszony munkájára.” (GENETTE 2004, 65.) Arra mutatott rá, hogy Proustnál e két trópus nincs kizáró ellentétben egymással, hanem „támogatja és áthatja egymást” (Uo.), hogy „ami szomszédos, az egybeolvad, ami pedig érintkezik, arra rávetül az analogikus viszony.” (Uo. 75.) Paul de Man is a trópusok közti átjárhatóságot hangsúlyozza, a támogatás helyett azonban az ambivalens, nem egyszer önromboló szemantikai mozgás vizsgálatát helyezi az előtérbe. Ahogy a szinekdoché kapcsán megjegyzi, a trópusok „inkább transzformációs rendszereket, semmint rácsozatot alkotnak.” (DE MAN 1999, 89.) De Man a metaforát a szükségszerűség, a metonímiát pedig a véletlenszerűség alakzataként határozza meg. A metaforában a különbségeket elfedő, totalizáló hajlam érdeklődik elsősorban. Proust-elemzésében (uo. 81–110.) arra világít rá, hogy a választott regényrészlet úgy igyekszik meggyőzni bennünket a metafora elsőbbségéről és nagyobb fokú hatékonyságáról, hogy ehhez egy metonimikus fordulat segítségét veszi igénybe. A Jakobson utáni nyelvészeti poétikában szintén megfigyelhető az előbb említett szemléletváltás. Jiří Pavelka *A metafora anatómiája* című könyvében úgy fogalmaz, hogy „a hagyományosan meghatározott metafora és metonímia között nincsenek áthághatatlan határok; ellenkezőleg bizonyos szókapcsolatokat nemegyszer ugyanúgy tarthatjuk metaforának, mint metonímiának.” (PAVELKA 1982, 105.) Ennek okát abban látja, hogy a nyelvben érvényesülő metonimikus, illetve szinekdochikus *artikulációs mechanizmusok* képesek metaforikus jelentéseket is közvetíteni. Ezért beszél ún. metonimikus metaforákról. (Uo. 108.) Hasonló következtetésekre jut Kemény Gábor is. Azt írja, hogy „sok, látszólag tisztán hasonlóságon alapuló nyelvi képnek a háttérében metonimikus (érintkezési) mozzanatok is vannak.” (KEMÉNY 2001, 142.) Ezért találkozhatni olyan összetett jelentés-összefüggéseket indikáló képekkel is, melyeknél a metaforikus és a metonimikus elv teljesen összefonódik. Az ilyen esetekben *metonimikus alapú metaforáról* vagy *metaforává fejlődő metonímiáról* kell beszélnünk. (Uo. 143.)

A továbbiakban mindezeket tudatosítva tekintem át a metafora és a metaforikuság lehetséges előfordulási formáit a narratív szövegekben. Abból indulok ki, hogy az elbeszélő művekben a metaforikusság a szöveg különböző szintjein vizsgálható. Beszélhetünk a szavak, a mondatok és a kompozíció szintjén megvalósuló metaforikusságról. Mindhárom esetben egy alapvetően metonimikusan szervezett szövegkörnyezetben zajló szemantikai folyamatról van szó.

III.

A metaforikusság az elbeszélő művekben első fokon a szűkebb értelemben vett stílus szintjén érhető tetten, mégpedig az elbeszélő(k) vagy a szereplő(k) szólamá-

¹ Jól mutatja ezt a Krystyna Pomorska által készített interjúkötet XIII. fejezete. (JAKOBSON 1993, 93–101.)

ba szőtt metafora-típusú szóképek (hasonlatok, megszemélyesítések, metaforák) gyakoribb használatában. Ebben az esetben ún. *lokális metaforákról* beszélünk, amelyeket a stilisztika az ún. képi stíluseszközök vagy stilisztikai alakzatok között tart számon. Funkciójukat általában a szemléletessé vagy érzékletessé tételben, illetve a hangulati és érzelmi hatás fokozásában jelöli meg. Létezik azonban egy másik megközelítésmód is, amely nem az esztétikai hatásminőségek felől közelíti meg a trópusokat, hanem a gondolkodásban, a megismerésben és ezáltal a megértésben játszott szerepük felől. Itt a nyelv retorikus felépítettségét és figuratív működés módját tételező de mani elméletre kell utalni, amely a trópusok ismeretelméleti szerepét, s ezzel együtt destabilizáló hatását hangsúlyozza, ennek horderejét pedig nemegyszer épp narratív szövegek elemzésén (Proust, Rousseau) keresztül mutatja be. Jóllehet más előfeltevésekből kiindulva, de a kognitív elmélet is a metaforák megismerésben játszott szerepét hangsúlyozza. Az irodalmi szövegekben előforduló egyedi nyelvi metaforákat a gondolkodást irányító ún. fogalmi metaforákra vezeti vissza.²

A lokális metaforák vizsgálhatók az elbeszélő szöveg többi összetevőjével és eljárásával kapcsolatban is, hisz a szerző a cselekményformálásban, a szereplők jellemzésében vagy a terek leírásában egyaránt élhet a metaforikus stilizáció kínálta kifejezés-lehetőségekkel. Különös jelentősége van a metafora és a cselekmény egymásra hatásának azokban az esetekben, amikor „egy metaforikus kifejezés elbeszélte történeté válik.” (OROSZ 2003, 249.) Ugyancsak figyelmet érdemelnek a külső és belső terek leírásában érvényre jutó metaforikus jelentésképzés eljárásai. Ezek egyik megvalósulási formájaként tarthatók számon az antropomorfizáló, animizáló vagy spiritualizáló (PIĘCZKA 2001, 32) természetleírások, melyek eredményeként megnő a táj atmoszféricusságának fontossága, a külső látvány az elbeszélő vagy valamely szereplő belső, érzelmi állapotainak vagy tudati folyamatainak kivetüléseként, egyfajta analogonjaként értelmeződik. Hozzá kell tenni, hogy a hasonló leíró vagy jellemfestő funkciót betöltő metaforák fokozott gyakorisága esetén a lokális érdekelttség könnyen kontextuálissá tágulhat. A felsorolt esetek tehát átmeneti sávot képeznek az első és a második típus (vagy szint) között (lásd alább).

A metaforikusság következő szintjéhez úgy jutunk el (s ezt már az előző példák is előrevetítették), hogy az elbeszélő szövegben előforduló lokális metaforák közötti kapcsolatoknak jelentőséget tulajdonítunk, azaz túllépünk a „helyi” meghatározottságuk adta jelentés(ek) kontextusán, és kölcsönhatásukban kezdjük vizsgálni őket. Ilyen esetekben a metaforákról mint a prózai szöveg *metaforikus szerkezetének* elemeiről beszélünk. E szerkezetek létrejöttében nagy szerepet játszik az ismétlés: „... a kép (azonos alakban vagy variálva) addig ismétlődik, amíg a befogadóban ki nem alakul egy olyan érzés, hogy ez a motívum lényeges (lehet) a műalkotás egészének szempontjából is. Az ismétlődő képek hálót alkotnak, amely egybefogja a szöveget, és bizonyos mértékig meghatározza annak cselekményét, sőt teljes kompozícióját.” (KEMÉNY 2001, 144.)³ Az ilyen metaforákat nevezi Michel Riffaterre *fenntartott metaforáknak* (sustained metaphor). (RIFFATERRE 1998, 61.) A regények és elbeszélések

² A fogalmi és a nyelvi metaforák kapcsolatát az elbeszélői szövegben Zsadányi Edit elemezte. Érdemes itt hivatkozni Djuna Barnes *Éjerdő* című regényéről adott interpretációjára. A tanulmány szerzője rámutat arra, hogy a vizsgált műben a „nyelvi metaforák megkérdőjelezzik saját koncepcionális metaforájukat.” (ZSADÁNYI 2002, 106.) A „koncepcionális” metafora alatt itt a „fogalmi” metaforát kell érteni.

³ A motívumismétlés és a metaforikusság kapcsolatát az Otlík-prózáról készült elemzésemben magam is érintettem. (BENYOVSZKY 2001, 83–134. Kiemelten: 131–133.)

olyan metaforikus kifejezéseiről van szó, amelyek szétszórva helyezkednek el a szöveg különböző helyein, de amelyek visszatérő jellegükből adódóan mégis önálló alrendszer képező sorozattá állnak össze. Olyan ismétlődő narratív trópusoknak foghatók fel, amelyek sikeres dekódolásának előfeltételét a kölcsönös értelmezhetőség elve képezi: a sorozat mindegyik tagja visszautal az őt megelőző(k)re, s egyben bizonyos mértékig megalapozza a metafora következő előfordulásának interpretációs feltételrendszerét. A fenttartott metaforák funkciója rámutatni a történetben felbukkanó valamely tárgy, esemény, helyzet, szereplő vagy akár az egész cselekmény többletjelentőségére és értelmére.

Kijelenthető tehát, hogy a metaforikusság nemcsak lexikális szinten vizsgálható az elbeszélői művekben, hanem a cselekményszerkezet és a kompozíció szintjén is. Ilyenkor már nem két szó, hanem attól nagyobb nyelvi és szerkezeti egységek interakciójáról van szó, s ezek eredményeként jön létre valamilyen jelentésszorzó „metaforikus effektus”. Ebből következik, hogy a novelláknak, regényeknek esetenként nemcsak bizonyos elemei metaforikusak, hanem a szöveg egésze is annak minősülhet (például ilyen a parabola). Ezzel összefüggésben érdemes utalni Thomka Beáta vizsgálódásaira. Thomka úgy beszél a metaforáról, mint olyan prózaszövegek *formaszervező elvéről* (THOMKA 1980, 22), amelyek többletjelentések sugalmazásában, jelentésbeli ambivalenciák, asszociációs szemantikai gyűrűzések létrehozásában érdekeltek. Prózai szövegekben a metaforák egymásra épülésének, sorokba vagy láncokba való rendeződésének, azaz – *tömbösödésének* (uo. 39.) lehetünk tanúi. Így jönnek létre az ún. metaforikus szerkezetű regények vagy elbeszélések (lásd Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Konrád György vagy Gion Nándor műveit).

A lokális és a kompozíciós metaforák között folyamatos átmenet figyelhető meg. A szóközpontú és a kontextuális megközelítések átjárhatóságát és egymásra utaltságát példázzák azok az elemzések is, amelyek Alekszandr Potebnya nyelvelméletéből kiindulva vizsgálják szó és történetképzés viszonyát. Ez az elmélet a szóra úgy tekint, mint a gondolatalkotás és a jelentésképzés fő eszközére és egyben motorjára. Megközelítésében minden szó trópusnak tekinthető, mivel már kialakulása is egy olyan metaforikus folyamat vagy névátvitel eredménye, „melynek során a gondolkodás és a beszéd egy meglévő hangsort egy még megnevezetlen jelenséghez társított.” (SZITÁR 2003, 63.) A szó *metaforikus jelentéspotenciállal rendelkező jel* (uo. 59.), amely a benne rejlő vagy szunnyadó kreativitásnak köszönhetően egyben potenciális szövegnek is felfogható. Ez arra az előfeltevésre vezethető vissza, mely szerint analogikus viszony áll fenn a gondolkodás műveletei, illetve a szóban és a szövegben végbemenő szemantikai folyamatok között. Ami azt jelenti, hogy a szövegalkotás és (ami most bennünket kiemelten érdekel) a *történetképzés eredője és egyben serkentője* a trópusként felfogott szó. A szó, amely nemcsak a mondatnak és az attól nagyobb egységeknek alárendelt passzív lexikális alkotóelem, hanem aktív, dinamikus jel, mely a szépprózai szövegekben „történetképző és elbeszélést alakító funkcióra tesz szert.” (uo. 68.) Ebben a megközelítésben a szüzsé nem más, mint egy vagy néhány további szó-metafora kibontása, gazdag jelentéstartamának narratív kifejtése; a szó itt a narrációt irányító, programozó trópusként értelmeződik.

Metaforikusnak tartható egy prózai mű abban az esetben is, ha nem fordulnak elő benne nagy számban költői erővel bíró eleven metaforák, s csupán szerkezete, narratív felépítése mutatja a metaforikusság bizonyos jeleit. A hasonlóság vagy ana-

lógiai alapuló, jelentésbővülést eredményező interakció ugyanúgy érvényre juthat különböző szereplők megformálásában és a cselekményvezetésben is. Ezekben az esetekben már nem metaforák együttműködéséről vagy konkrét metaforák narratopoétikai egységekre kifejtett hatásáról van szó, hanem az analógiás alapú jelentésátvitel további megvalósulási formáiról. Ide sorolhatók az egyes szereplők között megmutatkozó *sors- és jellempárhuzamok*,⁴ illetve a *situációs analógiák*. Ezek megteremtését elősegíthetik átomleírások vagy képleírások (festmény, fotó, film), továbbá alakmások (Doppelgänger) alkalmazása, a mitológiai, bibliai és történelmi szereplőkre és helyzetekre tett utalások, és különböző archetípusok aktualizálása is. Ezek mindegyike hozzájárulhat ahhoz, hogy az egyik figurát vagy jelenetet (egy találkozást, egy arcot, egy mozdulatsort vagy mondatot) egy másikon keresztül, másikkhoz viszonyítva értelmezzük; hogy *egymásba vetítve*⁵ szemléljük őket. Azaz: az említett eljárások lehetőséget teremtenek arra, hogy létrehozzuk a *narratív analógia* vagy *narratív ekvivalencia* különböző formáit. Az *ekvivalencia* (egyenértékűség) Wolf Schmid narratológiai koncepciójában a történetképzés szempontjából konstitutív időbeli és oksági egymásra következők mellett a harmadik meghatározó kapcsolatteremtő elvet jelenti. (SCHMID 1999, 184.) Schmid megkülönböztet tematikus (személyekre, szituációkra vagy cselekvésekre vonatkozó) és formális (különböző eljárások által megteremtődő) ekvivalenciát. Mint írja, minden ekvivalencia „két viszonytípust foglal magába: a *hasonlóságot* és az *oppozíciót*. Közös bennük, hogy az általuk összekapcsolt elemek legalább egy jegyben megegyeznek, egy másikban pedig nem egyeznek meg.” (Uo. 185.) Ami számunkra most érdekessé teszi ezt a jelenséget, az nem más, mint hogy a nem időbeli és nem is oksági módon összekapcsolt, de egymással valamilyen közös jegyben osztozó történés-mozzanatok találkozása nagyon emlékeztet az interakciós metaforaelméletek alapelgondolására. Arra, hogy a metafora és a metaforikus jelentések két elem, viszonyító és viszonyított találkozásából születnek, bomlanak ki. A történetek Schmid által leírt szerkezeti jellemzője és annak olvasói feldolgozása megfeleltethető a metafora vagy egy metaforikusan szervezett történet recepciós lefolyásának. A történet szerkezet vonatkozásában tehát a *metaforikus* és az *ekvivalens* fogalmak szinonimáknak tekinthetők. Ezt a párhuzamot a szituációk közti ekvivalenciákról írva a tanulmány szerzője is megpendíti: „a szituációekvivalencia lényeges vonásai implikálva vannak a metaforikus átvitelben.” (Uo. 189.)

IV.

Látható, hogy a metafora mint jelentést teremtő nyelvi újítás, mint a szembe állított nyelvi elemek interakciójából létrejövő, új jelentést vagy jelentéstöbbletet produkáló trópus elmélete kiterjeszhetővé vált nagyobb (elbeszélői) szövegegységekre is. A

⁴ Ez különösen Krúdy novelláira és regényeire jellemző. (KULCSÁR SZABÓ 1984, 75–79., SZEGEDY-MASZÁK 1998, 46–57.) De az újabb magyar regényirodalomban is találkozunk hasonló példákkal. SZIGETI 2000, 88–110. Grendel Lajos, Gion Nándor és Szilágyi István műveiben mutatja ki a párhuzamos sorsváltzatok és jellembeli analógiák jelenlétét és történetképző hatását.

⁵ Ez a *kivetítés* az alapja a parabola értelmezésének. A parabola esetében a metaforikus jelentésképzés folyamata egy narratív forma keretei között bontakozik ki. Mark Turner *The Literary Mind* című könyvében úgy határozza meg a parabolát, mint ami ötvözi a történetet a kivetítéssel. Szerinte a történet az emberi gondolkodás egyik alap princípiuma; tapasztalataink, tudásunk történet szerűen szerveződik. A narratív képzetet vagy képzelőerőt, mely a történet-szövés képességét jelenti, a gondolkodás fő segédeszköze. Ennek fokozása az olyan projekció, amikor egy történet jelentését egy másik segítségével, egy másikon keresztül próbáljuk megérteni. Ez a parabola: egy történetnek egy másik történetbe való kivetítése. (TURNER 1996)

narratológiában és a prózapoétikában tehát a mondat vagy a megnyilatkozás szintjére összpontosító interakciós metaforaelméletek (I. Richards, M. Black, P. Ricoeur) kibővített alkalmazása, a magasabb kontextusok irányába való kitérés történt meg. Ennek a szemléletváltásnak a szükségességét már Michał Głowiński is hangsúlyozta *Metafora, demetaforizáció, kontextusok* (1983) című tanulmányában (GŁOWIŃSKI 1998, 239), melyben arra hívta fel a figyelmet, hogy a metaforák vizsgálatakor nemcsak a szóképet konstituáló két elem interakciója bír jelentőséggel, hanem azoknak a kontextusoknak a találkozási, szemantikai konfrontációja is, amelyekben a metafora előfordult. A szépprózai szövegek esetében ez az olvasó fokozott odafigyelését és aktív részvételét követeli meg. A metaforák vagy az egymással metaforikus viszonyban álló egységek általában nem rendeződnek összefüggő szekvenciákba, gyakran a szövegek egymástól távol eső pontjain találhatók, az olvasó feladata, hogy felismerve jelentőségüket kapcsolatot létesítsen közöttük, végrehajtsa az egyező és különböző tulajdonságok cseréjén alapuló helyettesítés műveleteit, s ezek eredményét aztán a szöveg egészének értelmezésében hasznosítsa.

Végezetül, kapcsolódva az előbbi gondolathoz, érdemes kitérni röviden arra, mi a metafora és az alapvetően metonimikus felépítést mutató narráció közötti feszültség egyik oka. Ez pedig az az eltérő temporalitás-tapasztalat, amelyben a szövegek e két összetevője részesíti a befogadót. Mindkettő, a narráció és a metafora is feltételezi az *időbeli kibomlást*, de míg az előbbi esetében a lineáris egymásra következő (szukcesszivitás), addig az utóbbi esetében az egyidejűség (szimultaneitás) időbeli mozzanata a meghatározó. A cseh esztéta, Vlastimil Zuska szerint a metaforát az elbeszélés folytonosságában beálló *cezúraként*, a belső (megélt) idő lineáris áramlásának *megtöréseként* érzékeljük. (ZUSKA 1993, 4–6.) E kizökkentésnek az oka a szövszerinti diskurzustól és a nyelv szekvenciális természetétől való elrugaszkodásban keresendő, ami az adott fordulatra (trópus) magára irányítja rá a befogadó figyelmét. A metafora (vagy egy metaforikusnak tekintett szövegelem) recepciójakor tehát nem az idő mechanikus előrehaladásának, hanem vertikális „sűrűsödésének” (uo. 11.), felgyűrődésének, paradigmatiszta rétegződésének tapasztalata érvényesül inkább. Ennek következményeként pedig a távoli nyelvi elemek interakciója révén teremtődő új jelentések akkumulációjára helyeződik át a hangsúly.

S hogy mit jelent ez a metaforikus elemekkel dolgozó prózai szövegek befogadására és értelmezésére nézve?

A metaforikus elemek által előhívott kizökkentés és lassított percepció, illetve magára a nyelvre irányuló önreflexió a szűzsé sajátos „dinamikája” vagy „lendülete”, azaz a különböző elbeszélői eljárások által ütemezett „ritmusa” *ellenében* ható tényezők. Bogdan Pięcicka úgy fogalmaz, hogy a metaforizálás szüntelen *rivalizálni* kénytelen a mű fabuláris rétegével. (PIĘCICKA 2001, 33.) A jelentések cseréjét, ütköztetését és kölcsönös áthatását eredményező szokatlan nyelvi-retorikai megoldások fékezik a narratív jelentések sukceszív kibomlását, helyette pedig a jelentések szimultán érzékelését irányozzák elő.⁶ Ezért egy gyorsabb iramú vagy felületesebb olvasás számára a metaforikus szerkezet elemei nem is válnak érzékelhetővé. Hangsúlyozni kell tehát (ebben az esetben is) a lassú, figyelmesebb olvasás és az újraolvasás szükségességét.

⁶ Ezzel összecseng az, amit Wolf Schmid az ekvivalenciák és a történet időbeliségének kapcsolatáról ír: „Az ekvivalencia a történet sukceszivitásával szemben egy nem időbeli hozzákapcsolást, olyan elemek szimultaneitását hozza létre, amelyek nemcsak a szöveg szintagmatikus tengelyén, de gyakran a történet időtengelyén is igen távol esnek egymástól.” (SCHMID 1999, 187.)

Az előbbin kívül még egy nyomós indok szól a mellett, hogy a metaforák és a metaforizált prózai szövegek vizsgálatakor figyelembe kell venni a recepciós előfeltételeket. Ez pedig a befogadó által birtokolt nyelv(változat) és a mű sajátos nyelvezete, stílusa közti kölcsönhatás megléte. Az olvasás ugyanis nyelvek interakciója. Az, hogy mit tekintünk metaforának vagy metaforikusan értelmezhető-értelmezendő kijelentésnek, alapvetően attól függ, hogy a szerző és az olvasó által elsajátított és használt nyelv keretei között mi számít szó szerinti és mi átvitt értelmű jelentésnek. S mivel a szerző és az olvasó nyelve között mindig csak részleges egyezést előfeltételezhetünk, könnyen meglehet, hogy ami a szerző számára metafora, az nem feltétlenül az a befogadó számára, és fordítva. A metaforikus jelentés létrejötte tehát nem függetleníthető az egyénileg és társadalmilag meghatározott nyelvváltozatok vagy alternatív nyelvek⁷ kölcsönhatásától. A stílus- vagy regiszterváltás egyaránt vezethet metaforizációhoz és demetaforizációhoz is. Igazság szerint ez a meglátás nem tőlem származik, én csupán összefoglaltam Bezeckzy Gábor *Metafora, narráció, szociolingvisztika* című könyvének egyik legfontosabb tanulságát. (BEZECZKY 2002) Bezeckzy megmutatta, hogy a szociolingvisztika és az irodalomelmélet (poétika) termékeny együttműködésére nemcsak az irodalmi stíluselemzések terén, az elbeszélő művekben ábrázolt kommunikációs helyzetek és nyelvi viselkedésformák jellemzésénél vagy az irodalmi formák (műfajok) és nyelvváltozatok módosulását és fejlődését érintő kérdések tisztázásakor nyílik mód, ahogy ezt még 1979-ben Michał Głowiński előrebocsátotta (GŁOWIŃSKI 1979/1997, 231–247), hanem a metafora értelmezésével kapcsolatban is. Nem foglalkozhatom érdemben e gondolatébresztő és vitára ösztönző monográfia minden idevonatkozó, tehát a metafora és narráció kapcsolatát érintő kulcsfontosságú megállapításával. Önző és szerénytelen módon csupán egyet emelek ki közülük: azt, amelyik megerősíteni látszik saját gondolatmenetemet. Bezeckzy Ricoeur elméletét kommentálva hívja fel a figyelmet a metafora mint trópus és a metaforizáció mint (akár) az egész szövegre kiterjedő szemantikai művelet közti kapcsolat jelentőségére: „El nem hanyagolható kérdésnek látszik tehát a folytonosság helyi és globális metaforikusság között.” (BEZECZKY 2002, 209.) Ez megfeleltethető annak, amit én lokális és kompozicionális metaforikusságnak neveztem. Bezeckzy egyetért azzal a nézettel, hogy a metafora alapját képező szemantikai kölcsönhatás nemcsak a lexikalitás szintjén érvényesül, hanem kiterjed attól nagyobb egységekre is. Azt írja, hogy a metaforát a „kontextuális kölcsönhatások összefüggésében kellene elhelyezni”. (Uo. 206.) Azért, mert a metafora, a dialógushoz hasonlóan, „két különböző kontextusnak, két különböző gondolatkörnek, a lehetséges állítások két különböző halmazának az összeütközéséből áll elő.” (Uo. 218.)

A metaforának sokféle elbeszélése lehetséges. Az enyém csak egy volt ezek közül. Abból a többnyelvű kölcsönhatásból született, mely a saját nyelvem, az általam olvasott szépprózai művek és a különböző elméleti szövegek között zajlott le. Tudatosítom, hogy azok számára, akik a metafora vizsgálatát csupán a szavak vagy a mondatok/megnyilatkozások szintjére korlátozzák, elfogadhatatlannak tűnhet a metaforikusság fogalmának a nagyobb narratív szövegegységek, sőt a kompozíció irányába való kitágítása. Mi akadályoz meg bennünket abban, szólhatna az ellen-

⁷ Az *alternatív* nyelv fogalmát egy korábbi tanulmányában Bezeckzy Gábor a következőképpen határozta meg: „Alternatív nyelvnek nevezhetjük az egyes emberek, kisebb-nagyobb közösségek világképének megfelelő nyelvet. Az alternatív nyelv nem önmagában, hanem egy másik nyelvvel összeütközve metaforikus.” (BEZECZKY 1992, 25.)

vetés, hogy még tovább lépünk, és ne csak intratextuális, hanem szövegek közötti, intertextuális metaforikusságról is beszéljünk? Nem fenyeget itt a parttalanra válás veszélye? Ez a „veszély” (már ha ezt tényleg annak kell felfognunk) természetesen fennáll, jóllehet magam nem tartom elvetendő gondolatnak az előbbi felvetést. Egy-egy elméleti fogalom teherbírása nyilván nem mindenki számára egyforma, ki szűkebb, ki tágabb jelentésmezőt képes hozzárendelni mondjuk épp a metaforához vagy a metaforikussághoz. Éppen ezért a bizonyos mértékig mindig mesterséges teoretikus megkötéseknel és szabályozásoknál fontosabb szempontnak tartom azt, hogy az adott fogalom mennyire bír megvilágosító-magyarázó erővel az értelmezésben, képes-e feltárni valamit a konkrét szöveg(ek) felépítésének bizonyos sajátoságaiból. Ha igen, indokoltnak mondható a használata. Úgy vélem, hogy a metafora alkalmas az elbeszélő szövegekben megjelenő szituációk, epizódok, karakterek vagy sorsok közötti párhuzamok és analógiás alapú szerkezeti törvényszerűségek leírására is, mivel ezen jelenségek felismerésének, megértésének és értelmezésének hátterében ugyanazok a gondolkodási műveletek állnak, amelyek lehetővé teszik számunkra, hogy metaforákat alkossunk és sikeresen interpretáljunk.

IRODALOM

- BENYOVSZKY Krisztián 2001. Az Ottlik-próza mint az irodalmi ismétlések szövegmodellje. In *Rácsmustra. Regényes olvasónapló Kafka Margittól Bodor Ádámgig*. Pozsony: Kalligram.
- BEZECZKY Gábor 1992. Metafora és elbeszélés. *Literatura* 1992/1, 25.
- BEZECZKY Gábor 2002. *Metafora, narráció, szociolingvisztika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- DE MAN, Paul 1999. *Az olvasás allegóriái*. Fordította: Fogarasi György. Szeged: ICTUS Kiadó – JATE Irodalomelmélet Csoport.
- GENETTE, Gérard 2004. Metonímia Proustnál. Fordította: Incze Éva. In Füzi Izabella – Odorics Ferenc (szerk.) *Figurák*. Budapest–Szeged: Gondolat Kiadó – Pompeji.
- GLÓWIŃSKI, Michał 1979/1997. Poetyka a socjolingwistyka. In *Naracje literackie i nieliterackie. Práce wybrane. Tom II*. Kraków Universitas.
- GOWIŃSKI, Michał 1998. Metafora, demetaforizacja, konteksty. In *Dzie o wobec odbiorcy. Szkice z komunikacji literackiej. Práce wybrane. Tom III*. Kraków Universitas.
- JAKOBSON, Roman 1993. *Dialogy*. Praha: Český spisovatel.
- KEMÉNY Gábor 2001. A pillangó, a rózsza meg a kis fazék: a nyelvi kép mint szövegszervező tényező a 20. század első felének magyar szépprózájában. In *A metafora grammatikája és stilisztikája*. Budapest: Tinta Kiadó.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő 1984. *A zavarbaejtő elbeszélés*. Budapest: Kozmosz Könyvek
- OROSZ Magdolna 2003. *Az elbeszélés fonala. Narráció, intertextualitás, intermedialitás*. Budapest: Gondolat.
- PAVELKA, Jiří 1982. *Anatomie metafory*. Brno: BLOK.
- PIĘCZKA, Bogdan 2001. Metafora w powieści. Aspekty stylistyczne. In Plesniak, L'ubomír (szerk.) *Pragmatika vyjadrovacích prostriedkov umenia II*. Nitra: FF UKF v Nitre.
- RIFFATERRE, Michel 1998. Szimbolikus rendszerek a narratívában. Ford.: Máthé Andrea. In Thomka Beáta (szerk.) *Narratívák 2. Történet és fikció*. Budapest: Kijárat.
- SCHMID, Wolf 1999. Ekvivalenciák az elbeszélő prózában. Anton Csehov novelláiból származó példákkal. Fordította: Sándorfi Edina. *Helikon* 1999/1–2, 184.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály 1998. Metaforikus szerkezet Kosztolányi Caligula és Krúdy Utolsó szivar az Arabs szürkénéli című szövegében. In *A regény, amint írja önmagát*. Budapest: Korona Nova Kiadó.
- SZIGETI Lajos Sándor 2000. Parabola és/vagy metafora? Történelmi regény a kisebbségi magyar irodalmakban. In *(De)formáció és (de)mitologizáció. Parabolák és metaforák a modernitásban*. Szeged: Messzelató.
- SZITÁR Katalin 2003. Szóelmélet és prózaelemzés. In Horváth Kornélia – Szitár Katalin (szerk.) *Szó, elbeszélés, metafora. Műelemzések a XX. századi magyar próza köréből*. Budapest: Kijárat Kiadó.
- THOMKA Beáta 1980. *Narráció és reflexió*. Újvidék: Forum.
- TURNER, Mark 1996. *The Literary Mind*. NY: Oxford University Press.
- ZUSKA, Vlastimil 1993. *Temporalita metafory*. Praha, Gryf.
- ZSADÁNYI Edit 2002. *A csend retorikája. Kihagyásalakzatok vizsgálata huszadik századi regényekben*. Pozsony: Kalligram.